

ПОЗЕМЛЕНАТА СОБСТВЕНОСТ И ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА БЗНС (1920—1923 г.)

Тодор Галунов

От самото си създаване през 1899 г. БЗНС се оформя като партия с традиционно леви разбирания. Близо две десетилетия това обстоятелство го изправя пред трудно преодолими препятствия от всякакво естество. Едва след пораженията от войните (1912—1918 г.) и настъпилото в резултат от това разочарование от традиционния либерализъм и “олевяването на масите”, той се оформя като сериозна политическа сила¹. Нещо повече — в резултат от изборите за XVIII Обикновено народно събрание (по-нататък — ОНС) през 1919 г. и особено от изборите за XIX ОНС през 1920 г., БЗНС се утвърждава като първа сила в политическия спектър на Царство България².

Някои сходства в идеологията на БЗНС и БКП са извор за превратно тълкуване в много от сферите на реформите, проведени през периода 1920—1923 г. Въпреки внушителното количество литература по този въпрос, се налага нова интерпретация на историческите факти и правните постулати, свързани с реформите на тази противоречива по своята същност политическа формация³.

Разбира се, в обема на една статия далеч не могат да бъдат обхванати дори и по-главните аспекти на тези реформи. Затова авторът ще се ограничи с разглеждането на въпроса за правото на поземлена собственост в законодателството на БЗНС. Основните аспекти, в които БЗНС провежда реформите си, свързани с поземлената собственост, се свеждат до ограничаване на поземлената собственост и опит за внасяне на ред в собствеността и владението на някои категории земи.

Един от най-тежките проблеми, които има да решава българската държава след войните, е свързан с българското село. Негови по-важни аспекти са гладът за земя, аграрната пренаселеност, примитивната обработка на земята и др.⁴ БЗНС прави опит да го разреши чрез аграрна реформа, която поставя акцента върху преразпределението на земята, най-вече на намиращата се в частна собственост.

Първият нормативен акт, служещ на тази цел, е приетият на 30 юни 1920 г. “Закон за увеличаване размера на държавните земи”⁵. В него се

застъпва идеята на БЗНС за трудова поземлена собственост (по-нататък ТПС), която почива на принципа “Земята на тези, които я обработват”⁶.

Чл. 1 от приетия закон обявява за държавни всички частни притежания от обработваема земя (ниви, ливади и др.), размерът на които надминава 300 дка и които не се обработват непосредствено от притежателите си и членовете на техните семейства, макар и подпомагани от наемен труд. Б.б обявява за държавни всички частни гори и пасища над 200 дка за полето и над 500 дка за планинските места. Б.б постановява, че всички спорни между общините мери и гори стават държавни, ако в срок от три месеца от влизането на закона в сила споровете не се решат.

От гореизложеното се вижда, че законът ограничава правото на собственост, задължавайки лицата, които притежават повече от 300 дка земя, сами да я обработват, ако не искат да загубят частта си над горепосочената граница. Разглежданият текст не държи сметка за диференциацията на труда във всяко модерно общество. Игнорира се фактът, че не е задължително трудът на всеки собственик да се влага в непосредствена обработка на земята, а може да се изрази в организация на работата в стопанството, в реализация на произведените продукти и др.⁷ Съществена слабост на закона е, че не взема предвид различните категории земи. С обявяването на всички спорни между общините мери и гори за държавни, при положение че до три месеца не се изясни техният собственик, фактически се изземват функциите на съдебните органи, които единствени са компетентни да решават споровете за собственост.

Към чл.1 от закона съществуват три важни забележки. Първата определя начина на заплащане на отчуждените земи, като оценката и заплащането в размер до 100 дка става по средната продажна цена за периода 1905 — 1915 г. За останалите земи заплащането е следното: от 100 до 300 дка с 10% по-ниска от горепосочената цена; от 300 до 500 дка с 30% по-ниска цена; от 1000 до 2000 дка с 40% и от 2000 дка нагоре с 50%.

Анализът на този текст показва явното му несъответствие с чл. 67 от Търновската конституция (по-нататък — ТК), гласящ, че “Правата на собствеността са неприкосновени”, а чл. 68 допуска принудително отстъпване на имот да става “само заради държавна и обществена полза, и то със справедлива и предварителна заплащане”⁸. С приетата система на заплащане на практика се осъществява частична експроприация на собствениците на земи. Приетата база за оценка не отчита многократното обезценяване на лева след войните и по този начин узаконява грабежа на земевладелците от страна на държавата.

Правото на собственост е ограничено и в забележка 2 и 3 от закона. Според първата бележка на собствениците, необработващи непосредствено земите си, се оставят до 300 дка, при положение че в тригодишен срок ще ги

използват за индустриални заведения, свързани със земеделското производство, или ще ги превърнат в изкуствени ливади, лозя и овощни градини. С втората грубо се нарушава правото на всяко лице да се разпорежда със собствеността си, като се анулират всички продажби, извършени след 17 февруари 1920 г. (датата на публикуване на законопроекта за ТПС), независимо дали горепосочените сделки са били перфектни или не. Анулирането на продажби със задна дата придава явно недемократичен характер на целия закон.

Законът за увеличаване размера на държавните земи е последван от Правилник за неговото приложение⁹. От гледна точка на правото на собственост в него трябва да се отбележи чл. 37, който дава възможност на лицата, чиито земи подлежат на отчуждаване, да подадат декларация съгласно Забележка 2 от разглеждания закон. Ако обаче поетите с декларация ангажменти не се изпълнят в срок от три години, имотът се обявява за държавен. Текстът не допуска никакви уважителни причини, в резултат на които земевладелецът да може да запази имота си. По този начин законодателят отново грубо нарушава правото на разпореждане със собствеността.

Основният нормативен акт на аграрната реформа е Законът за ТПС, приет на 25 април 1921 г.¹⁰ Главният замисъл на законодателя е прокаран в чл. 1 — всеки земеделец да владее толкова земя, колкото може да обработва с помощта на своето семейство. Законът допуска помощ по изключение от наемен труд. Допустимият размер на притежавана земя се ограничава до 300 дка, и то при положение че собственикът пряко участва в нейното обработване (чл. 2). Лицата, неангажирани пряко с обработката на земята, могат да имат собственост в размер от 40 дка, а семейство, необработващо пряко земята си — до 100 дка. С разглеждания чл. 2 за пръв път в българското законодателство се пристъпва към такова всеобхватно ограничаване на правото на недвижима собственост. За разлика от Закона за увеличаване размера на държавните земи тук не се допуска дадено лице да притежава повече от 300 дка независимо дали сам обработва земята си, или не. Така формулиран, чл. 2 не дава никакви гаранции за собственост.

В теоретичен план на едно лице може да се остави и 1 декар, а под ударите на закона могат да попаднат и дребните земевладелци. Така чл. 2 се превръща в явна спирачка за развитието на земеделските стопанства, защото, увеличавайки размера на своите земи, земевладелецът няма гаранции, че земята му няма да бъде евентуално отчуждена. От друга страна, това води до блокиране на стопанската инициатива и до незаинтересованост на собствениците да изграждат крупни стопанства. В случая не се държи сметка и за евентуалните наследници и това създава възможност при откриване на някое наследство и при повече наследници, от едно модерно и добре уредено стопанство да останат няколко дребни и примитивно обработвани имота.

Съществена слабост на чл. 2 е, че той не дава гаранции за категорията на земята при определяне на максимално допустимия ѝ размер. От отчуждените земи се създава основата на държавен поземлен фонд, който се поставя в разпореждане на образуваната съгласно закона Дирекция за ТПС. От фонда се предвижда да бъдат оземлени малоимотни и безимотни земевладелци, кооперативни стопанства, специалисти по земеделието и други нуждаещи се лица (чл. 9). Амбициозната задача на БЗНС да оземли такъв широк кръг от лица е трудно осъществима. Това се вижда от данните на статистиката, които показват че цялата обработваема земя над 300 дка е 2 880 000 дка¹². Ако приемем, че тази земя се разпредели между лицата, притежаващи под 100 дка, включително и нуждаещите се бежанци, ще видим, че оземлените лица ще получат приблизително по 5 дка. Тези данни подкрепават цялата социална идея на реформата. От тях се вижда, че приложен в идеални граници, законът няма да има никакъв социално-икономически ефект. Поземленият хаос, който той създава в резултат от установяване на един несигурен правен режим на собствеността, в никакъв случай не може да бъде оправдан.

От голямо значение за правото на собственост е чл. 15 от закона, забраняващ на лицата, оземлени по настоящия закон, в продължение на 20 години от даването на земята да отчуждават получените и притежаваните преди това земи. По този начин не се създава слой от собственици от оземлените селяни, а селяни със статут, близък до статута на дългосрочните арендатори. Целта на този текст е да се попречи на развихрянето на спекулата със земя, тъй като получената цена е доста по-ниска от реалната пазарна цена. Забраната да се продава земя се простира и върху земята, намираща се в пълна собственост преди реформата, тъй като оземленото лице може да я продаде по реални пазарни цени и да си остави новополучената земя, дадена му на безценица.

Трудно може да се приеме за всеобхватен и чл. 16, предвиждащ отнемането на новополучената земя от лице, което в продължение на три години не я обработва или впоследствие не я стопанисва. Във втората си част текстът е формулиран твърде неясно и създава условия за превратно тълкуване. Създава се възможност земята да бъде отнета и на двадесетата година от придобиването ѝ, което означава, че през дълъг период оземленото лице няма да бъде собственик, а по-скоро дългосрочен арендатор, аналогично на чл. 15.

Изпълнителният апарат по приложение на закона е формулиран в чл. 17 и чл. 18. Неговите главни слабости са отсъствието на представители на заинтересованите страни и силно служебният му характер. Последното създава реална възможност за раздаване на земя по партизански начин и за разправа с политическите противници при отчуждаване на земята. Служе-

бният му характер се засилва и с промяната в чл. 18, извършена със Закона за изменение и допълнение на Закона за ТПС от 2 септември 1921 г.¹³ Съгласно с новия текст първата инстанция по приложението на закона, а именно общинската комисия по ТПС, се състои от един общински съветник, избран с тайно гласуване от Общинския съвет, и двама жители на общината, назначени от висшия орган по приложението на закона (в случая — Дирекцията за ТПС). Тази стъпка цели засилване на правителствения контрол върху общинските комисии. Преди тази промяна те са формирани по демократичен начин и се състоят от един общински съветник, избран тайно от Общинския съвет, един жител на общината, назначен от Дирекцията за ТПС, и един избран земеделец — стопанин от общината. Общинските комисии се контролират от окръжна комисия, която пък е подчинена на Дирекцията за ТПС. Този тремав бюрократичен апарат става една от основните причини за провала на реформата впоследствие.

От първостепенно значение за правото на собственост са начините на заплащане на отнетата земя, уредени от чл. 43 до чл. 58 на Закона за ТПС¹⁵. Сумата, която ще се изплаща на лицата, чиито земи се отчуждават, се определя от общинската комисия и се утвърждава от окръжната комисия за ТПС (чл. 43). Този начин на заплащане създава широки възможности за корупция и злоупотреби при определяне качеството на отчуждените имоти, още повече че оценката на никоя комисия не може да бъде по-точна от тази, която ще даде пазарът за земя. Заплащането съгласно чл. 44 става от БЗБ (Българска земеделска банка) със заложни облигации, издавани от същата дата, след като имотите бъдат отнети от досегашните си собственици и предадени на фонда или на новите си притежатели.

Чл. 53 от Закона за ТПС по аналогия със Закона за увеличаване размера на държавните земи определя заплащането да става по средните пазарни цени за периода 1905—1915 г., от които се прави същата отбивка, стигаща до 50% от тяхната цена, както е и при разгледания по-горе закон. Този вид на заплащане е в противоречие с чл. 68 от ТК, цитиран по-горе. И в двата случая заплащането не е нито справедливо, нито предварително. Изрично се предвижда имотът първо да се отнеме, после да се плати, и то със заложни облигации. Законът за ТПС установява явен приоритет на държавните над частните интереси. Това се постига с чл. 54, постановяващ, че земите в държавна собственост и прехвърлените на фонда се заплащат без отбивка от цената. Начините за получаване на земята са уредени в чл. 46 от закона, който гласи, че земята се заплаща от новите си приобретатели по костуемата на фонда цена с надбавка от 20%. Една от големите аномалии от гледна точка на правото на собственост се съдържа в предходните разпоредби, в които се анулират със задна дата всички правни сделки, извършени след 17

февруари 1920 г. и отнасящи се до земи, подлежащи на отчуждаване съгласно Закона за увеличаване размера на държавните земи.

Законът за ТПС съдържа и една абсурдна прибавка към чл. 6, включена на трето четене, която гласи: "Споровете, за които има заведени дела между общини и частни лица за право на собственост и нарушено владение, се прекратяват и спорните места остават в разпореждане на общинските комисии по ТПС"¹⁶. С този текст се извършва груба намеса в работата на съдебните органи и се подкопава възможността за защита на недвижимата собственост по съдебен път.

Законът за ТПС е последван от Правилник за неговото приложение¹⁷. Между него и правилника има значителни несъответствия. Чл. 2 от закона ограничава правото на собственост до 300 дка за нивите, ливадите, лозята, гюлищата и хмелищата. Чл.6 от правилника прибавя още овощните, зеленчуковите градини и оризищата. С тези добавки правилникът се поставя над закона, което не е издържано от правна гледна точка.

Несъответствие има и между чл. 71 от закона и чл. 11 от правилника. В закона се анулират всички покупко-продажби и актове на отчуждаване, извършени след 17 февруари 1920 г. и отнасящи се до земи, подлежащи на отчуждаване по Закона за увеличаване размера на държавните земи, а в правилника се анулират всички актове на отчуждаване без оглед дали са по гореуказания закон, или не. Освен това правилникът анулира и делбите (които не са актове на отчуждаване), нещо, което отсъствува в закона.

Не е перфектна и формулировката на чл.12 от правилника, съгласно с който на лице, необработващо непосредствено земите си, се оставят до 40 дка, а семейство, което се състои от двама души и не обработва самò земите си, има право на 50 дка. Един бърз анализ показва, че ако лицата са имали преди брака си по 40 дка, или общо 80 дка, след брака си те се лишават от 30 дка.

Правото на наследство е ограничено с чл. 10 от правилника, предвиждащ, че ако няколко членове имат добити имоти по наследство, "сметката се прави, като че ли всички принадлежат на едно лице"¹⁸. От текста стигаме до извода, че ако след приемане на закона даден член на семейство получи в наследство земя, надхвърляща максимално установения размер, той няма да наследи частта, надхвърляща този размер.

Незачитане правото на собственост е извършено с включването в правилника на чл. 34, гласящ, че "земите, обявени от общинската комисия за отчуждаване, държавата ги взема във владение веднага и има право да ги използва било като тя сама обработва или отдава под наем по тарифи, определени от Дирекцията за ТПС, като добитите от тях наеми остават в полза на собствениците до окончателното им обявяване за държавна собственост"¹⁹. Наистина сумите от наема остават в полза на собствениците,

но тъй като цените са определени по административен, а не по пазарен път, се създава възможност собствениците да бъдат ошетени.

Последният по-важен акт на аграрната реформа е приетият на 12 декември 1922 г. "Закон за изменение и допълнение на Закона за ТПС"²⁰. От гледна точка на правото на собственост важно значение има добавката към чл. 3 от закона, която постановява, че ако общинската комисия откаже да определи земите, подлежащи на отчуждаване, Дирекцията за ТПС нарежда това да се извърши от окръжните комисии. По този начин се засилва ролята на правителството при провеждане на реформата. В подобен дух е новата алинея, включена към чл. 3, гласяща, че "решенията на дирекционния съвет са окончателни и не подлежат на никакво обжалване в съдилищата"²¹. Лишавайки населението от правото да обжалва незаконните административни актове пред съдебните органи (в случая Върховния административен съд), законът създава възможност за злоупотреби и за раздаване на земя по партизански начин.

Положителна промяна настъпва в начините на заплащане на отнетите земи, когато новият чл. 44 определя това да става от Земеделската банка по нареждане на Дирекцията за ТПС от сумите на поземления фонд или с облигации от 6,5% държавен заем. Освен че се начислява законна лихва върху неизплатените суми, в случая се създават условия лицата, чиито имоти са отчуждени, по-бързо да получат парите си.

На 7 юли 1920 г. парламентът приема "Закон за урегулиране неоформените с нотариални актове по купко-продажби на недвижими имоти"²². В забележка 2 към чл. 1 се съдържат разпоредби, ограничаващи правото на собственост. В нея се признават за редовни ония по купко-продажби, с които се продават обработваеми земи до 50 дка и къща или къща и дюкян с 15 дка обработваема земя. Основно условие за признаване на сделката е лицата, които са я сключили, да обработват лично имотите си, обект на по купко-продажба. Тук е залегнал отново принципът на БЗНС за трудова поземлена собственост, приложен твърде примитивно. Очевидно критерият за перфектността на една сделка с недвижим имот не може да се свързва с начина на неговото стопанисване (в случая непосредственото обработване), а трябва да се определи от това, до колко тя е законосъобразна. Забележка 2 съдържа и разпоредби за отчуждаване на имотите, закупени в размер на горепосочените. Тук отново проличава едно твърде елементарно разбиране на правото на собственост и изборителното действие на законодателя. Тези разпоредби, както и разпоредбите, разгледани по-горе, се отнасят за сделките в земите, включени в територията на българската държава в резултат от войните.

Забележка 4 от закона лишава от предимствата на чл. 1 (той ще бъде разгледан по-долу) всички лица, купили земя с търговска цел, без да я

обработват сами. Текстът явно цели да се ограничи спекулата със земя, но е твърде разтеглив и дава възможност за произволно тълкуване. Пренебрегва се фактът, че всяко лице, притежаващо имот, може свободно да се разпорежда с него.

Ограничителни разпоредби за правото на собственост се съдържат и в приетия на 8 юли 1921 г. "Закон за уреждане недвижимата собственост в новите земи"²³. Чл. 9 от него гласи: "Частните недвижими имоти, които не надминават 100 дка обработваема земя и къща или се състоят от къща, дюкян и до 15 дка обработваема земя, се предават на лицата, които са ги купили, само ако те представят документ за собственост на техния праводател...". В случая, подобно на разглеждания по-горе текст от Закона за урегулиране на неоформените с нотариални актове покупко-продажби на недвижими имоти, основен критерий за перфектността на сделката е размерът на имота, обект на покупко-продажба.

От накратко разгледаните нормативни актове могат да се направят някои общи изводи относно ограничаването на собствеността:

- 1) Ограничава се собствеността до определен максимален размер.
- 2) Нарушава се чл. 68 от ТК, гарантиращ предварително и справедливо заплащане на отчуждаваните имоти.
- 3) Ограничава се правото на наследяване на поземлените имоти.
- 4) Ограничава се правото на разпореждане със собствеността чрез съкращаване на възможността за кокупко-продажби и ликвидирането на някои от тях със задна дата.
- 5) Ограничава се правото за защита на собствеността по съдебен път.

Казаното по-горе, съчетано с предоставяне на прилагането на закона в ръцете на комисии, назначени в по-голямата си част по политически критерии, създава един несигурен правен режим на собствеността.

Втората основна черта на законодателството на БЗНС, отнасяща се до поземлената собственост, е опитът да се внесе в собствеността и владението на някои недвижими имоти известна яснота. Основният нормативен акт в този план е споменатият по-горе Закон за урегулиране неоформените с нотариални актове покупко-продажби на недвижими имоти²⁴. Основната причина за приемането му е царящият в тази сфера хаос в страната. Съгласно с действащия от 1 септември 1910 г. Закон за привилегиите и ипотеките²⁵ всякакви прехвърляния на вещни права върху недвижими имоти трябва да се вписват в ипотечните книги на съответния нотариат. Невписаният акт не може да се противопостави на трети лица. Законът като цяло обаче не е спазван и почти всички покупко-продажби се извършвали с частни актове, а много често и с устно уговаряне. Този начин на продажба довежда до големи

усложнения след края на Първата световна война. Поради рязкото обезценяване на лева продавачите започнали да предявяват искове за собственост, а лицата, закупили имотите добросъвестно, но не счели за необходимо да ги впишат в ипотечните книги, не могли да им се противопоставят²⁶. Ето защо с приетия закон държавата прави опит да урегулира тези отношения. Чл. 1 признава за действителни всички покупко-продажби, станали до 1 януари 1919 г., и неоформени с нотариални актове. Този текст има своето социално-икономическо оправдание, въпреки че държавата създава прецедент, признавайки за редовни не особено перфектни сделки от правна гледна точка.

Последният нормативен акт, имащ отношение към разглежданата тема, който вече бе споменат по-горе, е Законът за уреждане недвижимата собственост в новите земи²⁷. След войните през периода 1912—1918 г. територията на България се увеличи с около 6,8 хиляди квадратни километра²⁸. В тези именно нови земи се налага държавна намеса за регулиране на поземлените отношения. Гореспоменатият закон предвижда установяване на правата на държавата върху недвижимите имоти, които преди войните са собственост на турската държава, както и на процедурата по връщане на собствеността и владението върху онези имоти, принадлежащи на изселили се частни лица.

За изпълнение на тези цели законът обявява за държавни всички земи, които до 5 октомври 1912 г. са собственост на турската държава и които в резултат от войните са завоювани от България²⁹. На общините се признават собственическите права върху владенията от тях преди войните имоти. На частни лица се признава правото на собственост върху имотите, притежавани като мюлк, и мирийските имоти, владени с тапия (чл. 6) Отнемат се земите в полза на държавата от лицата, които в течение на три години ги оставят безстопанствени (по аналогия с турския закон за земите от 1858 г. (чл. 7)³⁰). Защитата на правото на собственост в този случай е недостатъчна, но като се има предвид обстоятелството, че става дума предимно за имоти на изселило се турско население, този текст е оправдан и отговаря на българските национални интереси³¹. Законът обявява за нищожни по право всички сделки, извършени след 5 октомври 1912 г. с изключение на сделките по чл. 9, който бе разгледан по-горе, и по чл. 10, който признава сделките, за които по гореразгледания закон за регулиране неоформените с нотариални актове покупко-продажби на недвижими имоти трябва да се издадат нотариални актове.

Споровете за собственост на земи, за които става въпрос в настоящия закон, се решават от комисия, назначавана от министъра на правосъдието в състав един подпредседател на окръжен съд или негов член, един мирови съдия и един окръжен съветник³². Създаването на тази комисия засилва намесата на правителството при решаване на споровете, които по принцип

би трябвало да са предоставени изцяло в ръцете на съдилищата. Подобен подход на намеса на изпълнителната власт в работата на съдебната е твърде характерен за политиката на БЗНС. Създаването и съставът на тази комисия са най-слабите пунктове в разглеждания от нас закон, тъй като се забавя решаването на проблемите, които законът трябва да разреши.

Законодателството на БЗНС, целящо внасяне на яснота във владението и собствеността на поземлените имоти, като цяло отговаря на обективните потребности на икономическото развитие на страната. При изработването на законите обаче се забелязват двете основни черти на отношението на земеделците към собствеността:

- 1) Стремение за нейното ограничаване.
- 2) Предоставяне на прилагането на закона в ръцете на органи, силно зависещи от правителството, което създава възможност за разрешаване на наболелите въпроси по партизански начин.

Авторът не претендира, че с изказаните мнения е сложил точка на разглежданите проблеми, свързани със законодателството на БЗНС и проведените от него реформи. Той е убеден, че единствено дискусиата би могла да доведе до задоволителна и вярна оценка на истинските стойности на управленската и законодателната дейност на БЗНС.

БЕЛЕЖКИ

¹ Велев, А. Главни реформи на земеделското правителство. С., 1977; Милкова, Ф. История на българската буржоазна държава и право 1918 — 1944. С., 1976; Дерменджиев, И. Развитие на държавния апарат по време на управлението на БЗНС. ГСУ, ЮФ, т. 55, 1964; Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС. С., 1988; Петров, Ц. Аграрните реформи в България 1880—1944, С., 1975; Кожухаров, К. БЗНС в миналото и днешните задачи. С., 1956; Панайотов, К. Резултатите от аграрната реформа на земеделското правителство 1920—1923. — Векове, 1980, № 4; Панайотова, К. Към въпроса за стопанската политика на коалиционното и самостоятелното правителство на БЗНС 1919 — 1923. — ИИБИ, т. 10, 1990, с. 116—178.

² Велев, А. Цит. съч.; Петрова, Д. Цит. съч.

³ Велев, А. Цит. съч.; Петрова, Д. Цит. съч.; Милкова, Ф. Цит. съч.; Петров, Ц., Цит. съч.; Кожухаров, К. Цит. съч.

⁴ Икономика на България до социалистическата революция. С., 1989, с. 400 — 406.

⁵ Сборник на законите, гласувани през XIX ОНС и на правилниците към тях, с. 349 — 350.

⁶ Велев, А. Цит. съч., с. 70—71; Петрова, Д. Цит. съч., с. 212—214.

⁷ Велев, А. Цит. съч., с. 86; Дневници на XIX ОНС, I изв. сесия, книжка 2, с. 1288.

⁸ **Методиев, В. Л. Стоянов.** Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 26.

⁹ **Сборник** на законите, гласувани през XIX ОНС..., с. 351—364.

¹⁰ Държавен вестник, г. 43, бр. 31 от 12.V.1921 г.; **Дневници** на XIX ОНС, I ред. сесия, 25.IV.1921 г., с. 2974—2979.

¹¹ **Дневници** на XIX ОНС, I ред. сесия, кн. 4, с. 2574—2581.

¹² **Владов, П.** Аграрна реформа в България 1922, с. 9—12; **Бръшлянов, Г.** Трудовата поземлена собственост. С., 1921, с. 11—17; **Джиров, П.** Законопроект за трудовата поземлена собственост. — Социалдемократ, 1921, № 4, с. 10—12.

¹³ Държавен вестник, бр. 133 от 18.IX.1921 г.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Държавен вестник, г. 43, бр. 31 от 12.V.1921 г.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Държавен вестник, бр. 46 от 2.II.1922 г.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там.

²⁰ **Дневници** на XIX ОНС, III ред. сесия, 12.XII.1922 г., с. 485—486.

²¹ Пак там.

²² Държавен вестник, бр. 85 от 19.VII.1920 г.

²³ Държавен вестник, бр. 92 от 27.VII.1921 г.

²⁴ Държавен вестник, бр. 85 от 19.VII.1920 г.

²⁵ Държавен вестник, бр. 21 от 26.I.1908 г.

²⁶ **Андреев, М.** История на българската буржоазна държава и право 1878 — 1917. С., 1993 г., с. 150.

²⁷ Държавен вестник, бр. 92 от 27.VII.1921 г.

²⁸ **Статистически годишник** на Царство България 1913—1922 г. С., 1924 г., с. 4.

²⁹ Държавен вестник, бр. 92 от 27.VII.1921 г.

³⁰ **Милкова, Ф.** Поземлената собственост в българските земи през XIX век. В. Търново, 1970, с. 38; **Извори** за българската история, т. 4, С., 1959 г., с. 17.

³¹ Държавен вестник, бр. 92 от 27.VII.1921 г.

³² Пак там.